

СУЧАСНІ ФАКТОРИ І ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ДЕМОГРАФІЧНИХ ПРОЦЕСІВ

Назарова О.Ю., к.е.н.

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

У статті розглянуто демографічні процеси у світі та Україні протягом 1990-2010 років, здійснено аналіз показників відтворення населення, закономірностей їх динаміки. Показані перспективи розвитку демографічної ситуації у світі та Україні.

Ключові слова: демографічний фактор, демографічний процес, тенденції демографічного розвитку населення, відтворення населення, демографічна ситуація.

Demographic processes in the world and Ukraine during 1990-2010 are considered. Indices of the population reproduction are analyzed as well as regularities of their dynamics. Perspectives of the demographic situation development in the world and Ukraine are shown.

Key words: demographic factor, demographic process, trends of the population demographic development, population reproduction, demographic situation.

Постановка проблеми. Важливою передумовою економічного, інтелектуального, політичного розвитку будь-якої країни є демографічний фактор як самостійна складова фундаменту, на якому тримається суспільство, елемент кореневої системи, що живить усе суспільне дерево. Він відображає в собі взаємозв'язок темпів та пропорцій суспільного розвитку з кількісними та якісними характеристиками населення (його чисельністю, статеві-віковою, сімейною структурами, а також з динамікою народжуваності, смертності, міграцій, станом здоров'я, розселенням тощо). Населення є суб'єктом суспільного розвитку, носієм усіх соціальних відносин і відтворюється на розширеній чи звуженій основі.

Для прийняття виважених, своєчасних, ефективних та коректних політичних рішень державним органам необхідно володіти точною і достовірною інформацією щодо розвитку суспільних явищ, мати теоретичне та методичне підґрунтя досліджень соціальних та економічних проблем. В Україні завдання збору, опрацювання, аналізу та поширення інформації щодо демографічних явищ та процесів, розроблення та вдосконалення єдиної методології досліджень кількісних та якісних характеристик населення покладено на органи державної статистики.

Аналіз публікацій. Розробці методологічних і методичних засад комплексного вивчення сучасної демографічної ситуації, виявленню причин та наслідків демографічної кризи, тенденцій демографічних процесів та їх регіональних особливостей приділяли й приділяють увагу багато науковців, зокрема Д. Богиня, Е. Лібанова, І. Курило, Ю. Муромцева, І. Прибиткова, С. Пирожков, В. Стешенко, С. Стеценко, Н. Гринчук, Н. Лакіза-Сачук, С. Цапок, Л. Ноджак, Ю. Дехтяренко, П. Шевчук та ін. Наукові дослідження демографічного розвитку України та її регіонів здійснюють ряд наукових установ як Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України, Інститут економіки НАН України, Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України, Національний інститут стратегічних досліджень, Інститут регіональних досліджень НАН України, Департамент статистики населення та адміністративно-територіального устрою та Науково-дослідний інститут статистики Держкомстату України, вищі навчальні заклади.

Мета роботи: теоретично та практично обґрунтувати значення та необхідність статистично-економічного аналізу населення, стану та тенденцій демографічного розвитку населення у світі та Україні за 1990-2010 роки, визначення можливості прогнозування такої ситуації, а також окреслення основних практичних заходів покращення її у майбутньому.

Виклад основного матеріалу.

Основними категоріями статистики населення є демографічна подія та демографічний процес. Демографічна подія — це подія, що відбувається з окремою людиною, проте впливає на зміну чисельності й складу всього населення, відтворення його поколінь.

Демографічними подіями є факти народження, смерті, укладання шлюбу або його припинення. Сукупність таких подій формує відповідний демографічний процес.

Демографічний процес — це множина однорідних демографічних подій, що відбуваються з населенням у цілому (народжуваність, смертність, шлюбність, розлученість).

Всі демографічні процеси розвиваються під впливом інших соціальних процесів: економічних, політичних та інших. У свою чергу, і демографічні процеси впливають на хід всіх інших суспільних процесів. Так, низький рівень народжуваності веде до збільшення відсоткової частки пенсіонерів в суспільстві. Коливання рівня народжуваності через певний час виявляється в відповідних (чи протилежних) коливаннях рівня зайнятості на ринку праці, рівня злочинності та ін.

За статистичними даними станом на кінець 2010 року населення світу складає приблизно 6,89 млрд. осіб. Це число продовжує зростати, згідно з прогнозами, нечуваними до 21-го століття темпами, хоча швидкість зростання, досягнувши піку в 2,2% на рік у 1963-му, скоротилася майже вдвічі. Якщо й надалі населення Світу зростатиме вздовж теперішньої кривої, то воно досягне 9 млрд. до 2042 року. (Рис. 1)

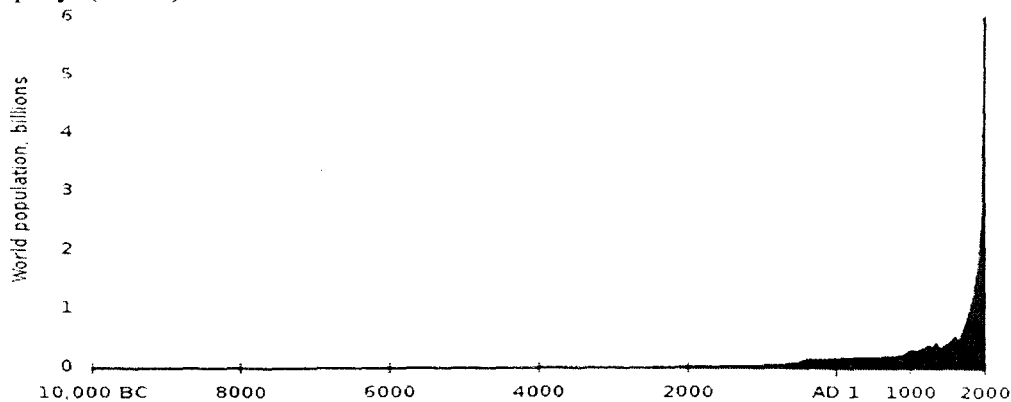

Рис.1 Ріст населення Землі за останні 12 тисяч років [10]

В деяких країнах ріст від'ємний, тобто населення зменшується. Особливо це стосується Центральної та Східної Європи, в основному через малу народжуваність та Півдня Африки - через високу смертність зв'язану із захворюваннями СНІДом, але в окремих регіонах, зокрема на Близькому Сході та в Африці на південь від Сахари, рівень росту залишається високим.

Демографічна ситуація України активно досліджується у наукових колах з початку 90-их рр. ХХ ст. тому, що вона характеризується тільки її властивими особливостями, які зумовлені специфікою суспільно-політичного розвитку, рівнем матеріального забезпечення населення, його національно-культурними традиціями, побутом, духовністю. Слід відзначити, що на сучасну демографічну ситуацію ще й досі помітно впливають голодомори 1932-33 рр. та 1946 року, війна 1941-1945 рр. та Чорнобильська катастрофа 1986 року.

Довготривале уповільнення темпів загального приросту населення, зниження за останні 30 років коефіцієнта народжуваності на 40% та зростання коефіцієнта смертності на 87% призвели до того, що вперше в історії країни у 1991 році почався процес депопуляції, за якого кількість померлих почала перевищувати число народжених. Чисельність населення нашої країни скоротилася з 51,8 млн. осіб у 1989 році до 48,4 млн. осіб на кінець 2001 року, при цьому 92% загального зменшення складають сільські жителі. Депопуляційний процес розпочався у сільській місцевості в 1979 році, а на загальнонаціональний рівень вийшов у 1991 році, тобто 1991 рік відкрив рахунок від'ємного приросту населення, який становив 39,1 тис. осіб. У даний час для демографічної ситуації в Україні властиві два негативні процеси – старіння населення та від'ємний природний приріст. Питома вага населення віком понад 60 років складає 21%, однак старіння відбувається не за рахунок продовження життя людей, а за рахунок скорочення народжуваності та питомої ваги молодих вікових груп (до 16 років).

За даними Держкомстату на 1 січня 2011 р. в Україні проживало 45778,5 тис. осіб. (Рис. 2). Упродовж 2010 р. чисельність населення зменшилася на 184,4 тис. осіб, що в розрахунку на 1000 жителів становило 4,0 особи.

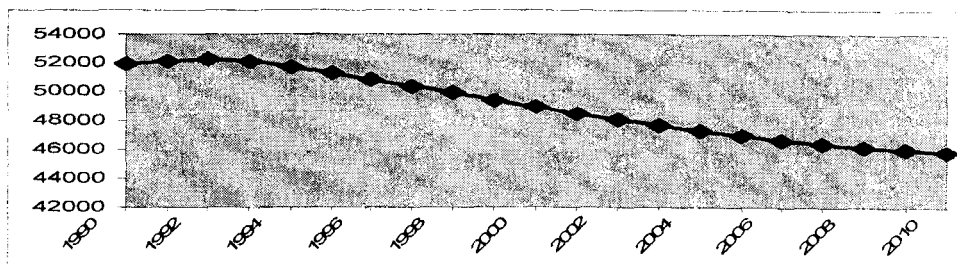

Рис. 2 Чисельність наявного населення України за 1990-2010 рр. (тис.осіб) [8]

Зменшення чисельності населення країни відбулося виключно за рахунок природного скорочення – 200,5 тис. осіб, водночас зафіксовано міграційний приріст населення – 16,1 тис. осіб.

Серед регіонів України спостерігалася значна диференціація рівня народжуваності: від 8,9 народжених на 1000 жителів у Сумській області до 14,8 % у Рівненській, про що свідчать дані, наведені в таблиці 1.

Таблиця 1

Показники народжуваності та смертності за регіонами України у 2010 р. [8]

Кількість народжених на 1000 жителів, %	Регіони з відповідними показниками народжуваності	Кількість померлих на 1000 жителів, %	Регіони з відповідними показниками смертності
10,8	Україна	15,2	Україна
До 9,8	Сумська, Луганська, Чернігівська, Донецька, Полтавська, Харківська, Черкаська	До 14,3	м.Київ, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Чернівецька, Волинська
9,8-10,7	Запорізька, Кіровоградська, Вінницька, Дніпропетровська	14,3-15,2	Тернопільська, Автономна Республіка Крим, Севастополь (міськрада), Одеська, Херсонська, Харківська
10,8-11,7	Миколаївська, Хмельницька, Тернопільська, Севастополь (міськрада), Львівська, Херсонська, Житомирська, Київська, м.Київ	15,3-16,2	Хмельницька, Запорізька, Миколаївська, Вінницька
11,8-12,7	Автономна Республіка Крим, Івано-Франківська, Одеська, Чернівецька	16,3-17,2	Дніпропетровська, Київська, Донецька, Житомирська, Луганська, Черкаська
Понад 12,7	Волинська, Закарпатська, Рівненська	Понад 17,2	Сумська, Кіровоградська, Полтавська, Чернігівська

Рівень смертності зменшився з 15,3 померлих на 1000 населення у 2009 р. до 15,2 - у 2010 р. Найвищий рівень смертності зафіксовано в Чернігівській області (19,6 %), найнижчий - у м.Києві (10,3 %).

Показник скорочення населення пов'язаний із переважанням кількості померлих над кількістю народжених, що продовжує залишатися характерною рисою природного руху населення України. При цьому в минулі роки відзначалося поступове збільшення кількості народжених та зменшення такої померлих. Останні ж дані Держкомстату свідчать про те, що в Україні знову почав знижуватися рівень народжуваності, що, вірогідно, пов'язано з поточною економічною кризою. У 2010 р. було зареєстровано 3300 випадків мертвонароджень, що на 51 менше порівняно з попереднім роком. Кількість дітей, померлих у віці до 1 року, зменшилася на 237 осіб.

У 2010 р. в Україні міграційний приріст населення збільшився порівняно з 2009 р. на 2,7 тис. осіб. Міграційний приріст зафіксовано в 11 регіонах, у 16 регіонах - міграційне скорочення.

Майже половина прибулих в Україну зареєстрували своє місце проживання у 5 регіонах: Одеській області, м.Києві, Автономній Республіці Крим, Донецькій та Дніпропетровській областях.

Серед прибулих в Україну впродовж 2010р. іммігранти з країн СНД становили 77,2%, з інших країн - 22,8%. Серед вибулих з України 50,9% виїхали до країн СНД і 49,1% - до інших країн.

Проаналізувавши демографічні процеси в Україні в останні роки, варто зауважити, що вичерпання потенціалу демографічного зростання визначає неможливість найближчим часом не лише розширеного, а й простого відтворення населення. Навіть за умови збільшення народжуваності до найвищого в сучасній Європі рівня (2 дитини на жінку) і зменшення смертності до найнижчого у світі рівня (середня очікувана тривалість життя – 80 років) протягом найближчого десятиліття чисельність населення України неухильно скорочуватиметься. На рис. 3 зображено один з таких прогнозів на основі офіційної інформації. За оптимістичним варіантом прогнозу, до 2026 р. загальна чисельність населення України скоротиться до 43,3, а за песимістичним – до 40,4 млн осіб. Загальні параметри демографічного руху змінюватимуться відповідно до зміни кількості народжених, померлих і загальної чисельності населення.

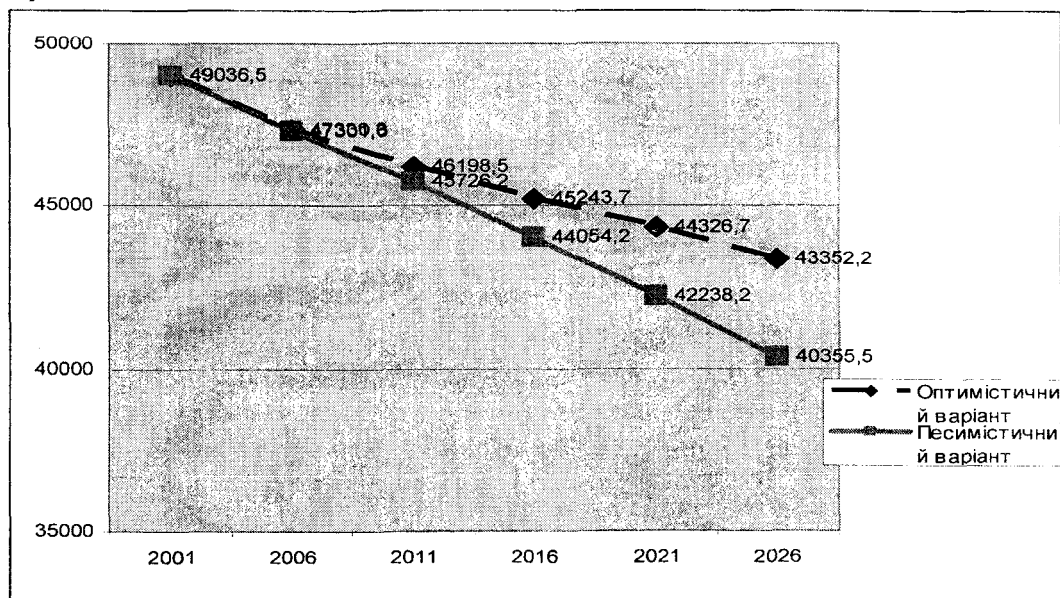

Рис. 3 Прогноз чисельності населення України, тис. осіб [1]

За прогнозами ООН у 2025 р. Україна посідає 37 місце в світі за кількістю населення. До тих держав, які відсунуть Україну на нижчу позицію, окрім Іспанії, належать Алжир, Судан, Кенія, Танзанія, Уганда, Аргентина, Колумбія, Ірак, Афганістан. [2]

Висновки. Отже, незважаючи на певні позитивні зрушення, демографічна ситуація в Україні залишається складною. Відсутні об'єктивні підстави призупинення існуючої тенденції скорочення загальної чисельності населення. У цій ситуації напрями демографічної політики держави мають спрямовуватися передусім на підвищення рівня та поліпшення якості життя населення. Акценти варто робити не на кількісних, а на якісних параметрах демографічного відтворення. Необхідно сконцентрувати зусилля на вирішенні поточних і стратегічних завдань – економічному забезпеченні відтворення населення, належному соціальному захисті сімей з дітьми та осіб похилого віку, поліпшенні екологічної ситуації, зниженні виробничого та побутового (передусім, пов'язаного з транспортом) травматизму, популяризації здорового способу життя (зниженні масштабів тютюнопаління, особливо серед молоді, формуванні культури вживання алкогольних напоїв), забезпеченні доступності якісної медичної допомоги та освіти, що, зрештою, стане вагомим підґрунтям для переходу до сучасного режиму відтворення населення і підвищення тривалості повноцінного активного його життя.

Література:

1. Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2002 році»

2. Постанова Президії Національної академії наук України «Про демографічний прогноз розвитку України до 2050 р.» № 313 від 21 листопада 2007 р.
3. Елисеєва И.И., Васильєва Э.К., Клунт М.А. и др. - Демография и статистика населения: Учебник. М.: Финансы и статистика, 2006. – 688 с.
4. Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України. Державний комітет статистики України. НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ. Народжуваність в Україні у контексті суспільно-трансформаційних процесів. – К.: АДЕФ-Україна 2008. – 288 с.
5. Кильдишев Г.С. Статистика населения с основами демографии: Учебник. – М., 1990.
6. Концепція демографічного розвитку України на 2005–2015 рр. Проект. – К., 2004.
7. Максаковский В.П. Демографічна криза у сучасному світі. //Географія ПС. - 2007. - №23. - с.13-14.
8. Офіційний сайт Держкомстату України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
9. Стеценко С.Г. Демографічна статистика: Підручник. - К.: Вища школа, 2005. – 415 с.
10. World Population Clock - Worldometers
11. <http://vestnik55.wordpress.com/2011/03/02/>